

Желько Вујадиновић

ЈУГОСЛОВЕНСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О БОЈЕВИМА НА МАРТИНИЋИМА И КРУСИМА 1796. ГОДИНЕ

У историјској науци је познато да смисао и значај неком догађају или процесу дају накнадни догађаји или процеси. Тако и вишеструке последице бојева на Мартинићима и Крусима дају овим догађајима карактер пресудних чинилаца у историји Црне Горе од Брда крајем XVIII вијека. Војним побједама створени су услови за изгрању Црне Горе као независне државе и за процес уједињења црногорских и брдских племена. С друге стране, осујећен је план Махмут-паше Бушатлије обједињавања под његовом влашћу Албаније, Црне Горе, Приморја, Епира, Тесалије и других подручја. Ненадано се и Порта ослободила "самозваног везира од Арбаније", уз Алипашу Тепеленија и Пазван-оглуа, главног одметника од њене власти на турским европским просторима. Сукоб Црногораца и Брђана са разнородном војском Махмут-паше временски се поклапа са пресудним догађањима на европском тлу крајем XVIII вијека. Покушај реформи турске државе да би се некада најмоћнија империја свијета развијала по угледу на европске велике силе није дала потребне резултате. Од 1788. до 1792. води се посљедњи рат Аустријског и Руског против Турског царства са нерелизованим планом рјешавања Источног питања, које ће укидањем Млетачке републике и уступањем њених балканских посједа Аустрији 1797, добити сталну компоненту супарништва монархије Хабсбурговаца и Русије на Балкану. Крај XVIII вијека карактерише и почетак експанзије Наполеонове постреволуционарне Француске.

Зато су бојеви на Мартинићима и Крусима више од 150 година предмет пажње историчара. С обзиром да су ови догађаји пресудни у историји Црне Горе и Брда крајем XVIII вијека, југословенска историографска литература третирали их је претежно са тога становишта. На такво одређење утицала је дијелом и доступна изворна грађа.

Бојеви 1796. године најчешће су историографски обрађивани у оквиру већих синтеза неједнаког обима и квалитета. С друге стране, што је и разумљиво, највећи сазнајнонаучни домети у овој области остварени су посебним прилозима заснованим на тада новооткривеним изворима. У складу са народним менталитетом нијесу изостале предања и епске верзије битака.

Још средином прошлог вијека о бојевима на Мартинићима и Крусима писали су Д. Милаковић и М. Медаковић у оквиру својих историја Црне Горе.¹ Сазнања о овим биткама знатно су проширена неколико деценија касније када браћа Драговић проналазе и објављују релевантне изворе из руских а В. Ђорђевић из аустријских архива. То се посебно односи на свједочење о бојевима митрополитовог секретара ђакона Алексија и митрополитова писма руском и аустријском двору.² И поред одређених непоузданости, Алексијев опис битака представља основни извор за ток и трајање борби, распоред снага, командни кадар супротстављених страна, док се у писмима митрополита Петра, између осталог, образлажу војни и политички планови Махмут-паше Бушатлије. Извори које је објавио Владан Ђорђевић задуго су били "основа за критичке написе о прошлости Црне Горе крајем XVIII вијека". У великом, тек недавно преведеном дјелу П. А. Ровинског на основу Алексијевог описа приказан је бој на Крусима. Ровински готово да "прескаче" бој на Мартинићима и припреме које су му претходиле али, с друге стране, скоро једини преноси утисак који су пораз војске Махмут-пашине и његова смрт оставили у Албанији.³

Нова значајна дјела у којима су обрађени бојеви 1796. појавила су се тек послје Другог свјетског рата. Осим што их наводе, од овога времена историчари у већој мјери критички промишљају изворе. Почетком педесетих година готово истовремено појављују се три монографије о митрополиту Петру I - Д. Вуксана, Д. Лекића и П. И. Поповића.⁴ Вуксаново

¹ Милорад Медаковић, Повјестница црногорска од најстаријег времена до 1830, Земун 1850, 88-103; Димитрије Милаковић, Историја Црне Горе, Панчево, 1856, 161-167 (и раније, у Грлици за 1836.).

² Марко Драговић, Материјали за историју Црне Горе, Гласник СУД 65, Београд 1886, 129-149; Владан Ђорђевић, Исписи из Бечких државних архива, Београд 1913; исти, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку, Београд 1912, 122-136.

³ Павле А. Ровински, Црна Гора у прошлости и садашњости, I, Подгорица 1993, 444-448. Ровински наводи "Арнаути, који уопште слабо памте своју историју, који су заборавили чак и Скендербега, међу малобројним историјским пјесмама - до данас су сачували пјесму о смрти Махмут - паше, која личи на некакав војнички марш, што позива напријед и који тражи освету... ", 448.

⁴ Душан Вуксан, Петар I Петровић Његош и његова доба, Цетиње 1951, 65-70 (дио књиге у којем се говори о бојевима на Мартинићима и Крусима); ова монографија је постхумно

мишљење о учесницима Збора од 20. јуна/1. јула као и тумачења карактера Стега показало се касније неадекватним. На основу извора из француских архива Лекић у својој студији објашњава мотиве "саюза" француске са Махмут-пашом.

Битке на Мартинићима и Крусима до овога времена обрађиване су већином на основу ограниченог фонда извора, преписке митрополита Петра I и Махмут паше,⁵ Одлуке⁶ црногорског Збора од 20. јуна, *Стеге*,⁷ описа бојева ђакона Алексија, писама Петра I аустријском и руском двору, појединим племенима и Приморцима.

Значајан искорак у том правцу направио је Бранко Павићевић. На основу нових извора, првенствено из руских и млетачких архива, критички је анализирао ранију историографију и вјеродостојност до тада познатих извора.⁸ То се нарочито односи на одређивање учесника Збора главара и старјешина на Цетињу 20. јуна/1. јула 1796,⁹ затим карактера и датирања Одлуке и Стега,¹⁰ као почетака писаног права у Црној Гори. Нови извори

објављена; Душан Лекић, Спољна политика Петра I Петровића Његоша (1784-1830), Цетиње 1950, 103-113; Петар И. Поповић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд, 1951, 28-34.

⁵ Наводи је још Медаковић у нав. дј.

⁶ Први пут издата у Грлици 1836, 72-73.

⁷ Први је објавио Медаковић у наведеном дјелу, 39-42.

⁸ Бранко Павићевић, О првом походу Махмута Бушатлије на Црну Гору, Историјски часопис VI, 1956, 153-167; Нови подаци о биткама на Мартинићима и Крусима 1796, Историјски записи 1-4, 1992, 159-163.

⁹ Д. Вуксан у нав. дј. сматра да Ријечани и Црмничани нијесу дошли на Збор због пољопривредних радова, док Д. Лекић, нав. дј. мисли да је њихово одсуство условно опрез пошто су били први на удару од Скадра. На основу млетачких извора Павићевић је утврдио да су Ријечани присуствовали Збору, јер су 17. јуна "вјероватно на Ријечи Црнојевића" протјерали "колебљиве издајнике са свог Збора - Савића Ђурашковића и Савића Пејовића".

¹⁰ У недавно објављеној студији (Дипломатија Црне Горе 1711-1918, Подгорица - Београд 1996), Радослав Распоповић рекапитулира контраверзе у науци о природи ових докумената, њиховом садржају и датуму доношења (140-141). Вуксан је сматрао да Стега као законски акт није постојала, него јој је ту форму дао ђакон Алексије, што је прихватио и Д. Лекић. И Глигор Станојевић (Црна Гора пред стварање државе, Београд 1962, 258), Одлуку и Стегу посматра као исти документ. Јован Р. Бојовић (Законодавна дјелатност митрополита Петра I до 1798, Правни зборник IV 1980), Стеги даје карактер Законика. Р. Распоповић сматра да Стега нема карактер законика. Радмила Петровић (Законик Петра I. владике црногорског, Записи I - VI 1929), Стегу је датирала у 6. август 1796, што су прихватили Павићевић, Пејовић, Распоповић и Радоман Јовановић и Зоран Лакић, Битка за Црну Гору, Бој на

доносе поузданије податке о покретима црногорске војске према Брдима прије боја на Мартинићима,¹¹ као и о броју учесника и жртвама у бојевима.¹² Владичин говор код цркве у Слатини, који спада у "најљепше који је неки војсковођа одржао својој војци" Павићевић приписује М. Медаковићу, том "најнепоузданијем нашем старијем историчару". Нагласио је још увијек недовољно обрађени војни аспект битака.

Монографије Г. Станојевића,¹³ Ђ. Пејовића,¹⁴ Н. Ракочевића,¹⁵ у дјеловима који се односе на бојеве 1796, засноване су на новим резултатима истраживања. У својој монографији Р. Распоповић се посебно осврнуо на теоријско-правне постулате који су битни за одређивање државности уопште, а у овоме случају посебно оне који се односе на стварање државе у Црној Гори.¹⁶

У наведеним дјелима историчари су посебно представљали лик и дјелатност митрополита Петра I. Истакли су постојаност и стрпљивост "светог Владике" када је молбама и клетвама мирио црногорска и брдска

Мартинићима, Даниловград 1996. Ни руски историчари Ј. П. Алшаков и Ј. Мурашова нијесу до краја расвијетлили ово питање.

- 11 Бранко Павићевић, О првом походу..., исправља Милаковића, нав. дј. 205, који је једини навео 25. јун као датум к... у Црногорци били на Слатини. Главнина је пошла 5. јула јер је тада одржан Збор о коме се "до сада није знало" на којем су потврђени ставови изражени у Одлуци од 20. јуна.
- 12 У литератури су највише коришћени Алексијеви "прецизни", али како се касније успоставило претјерани подаци о броју учесника и жртава битака, да би се истакли величина и значај побједа црногорске и брдске војске. Алексије наводи да је у мартинићкој бици црногорска и брдска војска бројала 9.863 а турска 34.860 војника. Милаковић је у Грлици навео да је у сукобу учествовало 8.000 црногорских и брдских против 20.000 турских војника а Ј. Јовановић у Историји Црне Горе 5.000 црногорских и брдских против 30.000 турских војника. Претјерани су Алексијеви подаци о жртвама. 2.600 турских војника. На основу писма митрополита Петра дубровачком сенатору Луки Пуцићу од 26. јула 1796. Бранко Павићевић наводи вјероватан број учесника и жртава мартинићког боја: 3.400 црногорских и брдских против 17.000 турских војника уз губитак од 473 Махмут - пашина војника и 22 погинула и 36 рањених црногорских и брдских војника. Вјероватно су преувеличани Алексијеви подаци о броју учесника и жртава битке на Крусима: 6.950 Црногораца и Брђана против 23.000 Махмут - пашиних војника, и 3.400 погинулих турских и 132 црногорска и брдска војника, Б. Павићевић, Нови подаци. . .
- 13 Глигор Станојевић, Црна Гора пред стварању државе, Београд 1962, 257-269, Историја Црне Горе, III/1, Титоград 1975, 446-453.
- 14 Воко Пејовић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд 1981, 277-282.
- 15 Дно у Историји српског народа, IV/1, Београд 1986, 518-530. Бојеви су описани у кратким цртама.
- 16 Радослав Распоповић, Дипломатија Црне Горе 1711-1918, 114-147.

племена, позивао на праштање, слогу и послушност. Захваљујући државничкој мудрости митрополит Петар I је сагледао даље путеве развоја Црне Горе. Указао је на значај брдских и херцеговачких племена за оснивање државе и њено ширење. У биткама на Мартинићима и Крусима показао се и као способан војни стратег и командант.

Прекретницу у историји Црне Горе и Брда крајем XVIII вијека, уз Петра I, обиљежила је још једна снажна личност, Махмут-паша Бушатлија. Сазнања о скадарском везиру већином су употпуњавала истраживања страних извора, још нијесу резултирала посебном монографијом. Прве године Махмутове владавине, 1785. и 1786, када је похарао Црну Гору и Паштровиће, детаљно су обрађене на основу млетачких докумената у дјелу Ј. Н. Томића.¹⁷ Природни наставак овог рада представља пола вијека касније објављена обимна студија Б. Петковића о Махмут-паши од 1787. до 1796.¹⁸ Предмет ове студије, писане као прилог за монографију првенствено на основу шпанских извора, јесте дјелатност Махмут-паше Бушатлије, његове акције у Србији, Македонији, Босни, Албанији, Црној Гори и Брдима, Приморју, те односи са Портом.¹⁹ И малобројни до сада обрађени турски извори доносе вијести о односима Махмут-паше и централне турске власти, који су варирали од покушаја сарадње до отворених војних сукоба.²⁰ И француски часопис "Moniteur" повремено је објављивао чланке о Махмут-паши, посебно о његовом учешћу у рату 1788-1791, као и о Црногорцима "о којима се прије у француској штампи није ништа знало".²¹ Француске планове о војној сарадњи са Махмут-пашом откривају и писма Петра I упућена руском и аустријском двору. По митрополитовом мишљењу, послје заузимања Црне Горе, Приморја, које се налазило у оквиру оронуте Млетачке републике, затим Дубровника удружене снаге Махмут-паше и Француске преко Херцеговине и Босне упутиле би се ка

¹⁷ Јован Н. Томић, Махмут Бушатлија, паша скадарски, Глас СКА, 76, Београд 1908, 101-212.

¹⁸ Богољуб Петковић, Махмут - паша Бушатлија од 1787. до 1796 године. Прилог за једну монографију, Историјски записи 1-2, 1957, 210-242.

¹⁹ Занимљиво је напоменути да је Шпанија одиграла главну улогу у мирењу Порте и Бушатлије током 1794. и 1795, првенствено због интереса католичке цркве у Албанији и Македонији, Б. Петковић, нав. дј.

²⁰ Мунида Спахо, Скадарски мутесариф Махмут - паша Бушатлија према турским документима, Историјски записи 4, 1963, 669-681; Ејуп Мушовић - Један план Порте за обрачун са Махмут - пашом Бушатлијом, скадарским везиром, Историјски записи 1-4, 1992, 59-64.

²¹ Андрија Лаиновић, Француска штампа о Махмут - паши Бушатлији и Црној Гори с краја XVIII вијека, Историјски записи XI, 1955, 339-344.

Дунаву и даље на сјевер.²² На основу извора из француских архива, Д. Лекић је као иницијатора овога плана "ако га је уопште било" означио француског амбасадора у Млетачкој републици Лалемана да би се ослабиле "Русија и Аустрија лишавајући их стратешког положаја" на Балкану.²³

У наведеним студијама детаљније се не говори о учешћу и понашању скадарског везира, "потомка потурченог Црнојевића", у биткама на Мартинићима и Крусима. Није довољно указано на посљедице пораза његове војске и његове смрти за историју скадарског пашалука.²⁴

Значај бојева као међаша у историји Црне Горе и Брда крајем XVIII вијека истакли су сви историчари. "Створени су услови за брже уједињавање црногорских и брдских племена и полагање темеља црногорске државе - путем формирања институција централне власти и доношења првог законика у Црној Гори крајем 1798. године".

У склопу обиљежавања 200-годишњице битака на Мартинићима и Крусима објављено је више монографских издања посвећених овим догађајима. О боју на Мартинићима 11/22. јула 1796. појавила се посебна монографија која сажима резултате досадашње историографије и труд бројних историчара који су пронашли "скоро све што се могло наћи". У забиљежену традицију и давно штампане епске пјесме "... стекли су се услови за доста сигурну обраду боја на Мартинићима..." Уз преглед сукоба Црногораца са Махмут-пашом и саме битке на Мартинићима, аутори као прилог наводе главне изворе који се односе на овај бој.²⁵ И битка на Крусима 22.09/3.10.1796. засигурно је заслужила такву обраду.

У склопу овог јубилеја објављено је и посебно издање *Стеге*, документа који је заклетвом обавезао Црногорце и Брђане на заједнички отпор турској војсци.²⁶ У издању Митрополије црногорско-приморске појавила се публикација у којој је прикупљено "... чини се, све што је до сада

²² В. Ђорђевић, нав. дј.

²³ Д. Лекић, нав. дј.

²⁴ Личност Махмут - паше заслуживала би и посебну монографију. О историји Албаније и околних области крајем XVIII вијека постоји страна литература, нпр. Г. В. Арш, Албанија и Епир в Конце XVIII - начале XIX в. (Западно - балканские пашалыки Османской империи), Москва 1963.

²⁵ Радоман Јовановић - Зоран Лакић, Битка за Црну Гору - Бој на Мартинићима, Даниловград, 1996.

²⁶ Стега. Јубиларно издање у 99 примерака, Подгорица 1996, приредили Б. Павићевић и Р. Распоповић.

објављено о знаменитим бојевима на Мартинићима и Крусима 1796. године". У Зборнику су, поред житија Светог Петра Цетињског архимандрита Јустина Поповића и најважнијих извора, заступљене обраде битака у историји, предању и пјесми.²⁷ Како у историји нема завршених тема, јубилеј је послужио као прилика да научници разних профила још једном из својих углова сагледају збивања у Црној Гори и Брдима крајем XVIII вијека.²⁸ У штампи је и нова монографија о митрополиту Петру I аутора Бранка Павићевића.

²⁷ Бој Црногораца и Брђана са Махмут - пашом 1796. Зборник радова о биткама на Мартинићима и Крусима, Цетиње 1996.

²⁸ На научном скупу Битка за Црну Гору, Мартинићи - Круси 1796-1996, који је одржан 1. и 2.10.1996. у Подгорици, пријављено је тридесетак реферата.

Желько Вујадинович

ЮГОСЛАВСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ О СРАЖЕНИЯХ НА МАРТИНИЧАХ И КРУСАХ 1796. ГОДА

Реза́ме

Сражения на Мартиничах и Крусах 1796. года были решающие события в истории Черногории и Бердах в конце 18. века. Победы черногорцев и бердянов над войсками скадарского везира Махмуд-паши Бушатлии создали условия начать постройку державы в Черногории и объединения Черногории с Бердами. Сражения 1796. года богатая историографическая литература главным образом рассматривала с точки зрения в рамках больших синтез. Время от времени появились новые источники разного происхождения которые пополнили и корректировали сведения до того времени что обеспечило условия для научно обоснованой реконструкции названных событий. Большинство монографий посвященных этим собнтням появилось по поводу празднования 200-годовщины битв, а проведено научное собрание на эту тему.